

Кіркowska І. С.,

Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ

ПРОБЛЕМИ ЗАПЕРЕЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

В рамках даної статті будуть розглянуті проблеми заперечення, що існують у сучасному романському мовознавстві, такі як: подвійне заперечення, вставне “ne”, відсутність однієї з часток заперечення та модальні значення заперечення.

Ключові слова: заперечення, ствердження, часткове заперечення, модальні значення заперечення, категоріальне значення, експресивне значення.

В рамках данной статьи будут рассмотрены проблемы отрицания, существующие в современном романском языкознании, такие как: двойное отрицание, вставное “ne”, отсутствие одной из частиц отрицания и модальное значение отрицания.

Ключевые слова: Ключевые слова: отрицание, утверждение, частичное отрицание, модальные значения отрицания, категориальное значение, экспрессивное значение

The article is devoted to the problems of negations which exist in modern Romance linguistics. To these problems belong such phenomena as double negations, implicit “ne”, absence of the one part of negation and modal meanings of negation.

Key words: denial, approval, partial denial, the modal value objection categorical value, expressive value

Істинність та хибність є полярними величинами, які характеризують будь-яке висловлювання. Відтак з'ясування механізмів функціонування заперечення є шляхом до розуміння сутності мови. Ще донедавна формальна та змістовна природа цього явища пов'язувалася передусім із уживанням заперечних слів. Нині стає зрозумілою об'ємність цієї фундаментальної логіко-граматичної категорії (Ch. Touratier, В. Бондаренко, В. Бурчинский). Сьогодні у центрі уваги сучасних дослідників перебуває системний аналіз, що розкриває головну особливість заперечних конструкцій, – відсутність паралелізму синтаксичної та семантичної структур (R. Forest, С. Muller). Набувають поширення дослідження заперечних висловлювань в аспекті генеративної граматики, яка оптимально наближує форму представлення синтаксичних структур до їх можливої мовленнєво-розумової репрезентації (P. Attal, J. -P. Sueur).

Актуальність статті зумовлена, з одного боку, широкою проблематикою різних аспектів вживання заперечення, а з іншого, потребує вирішення питання про найважливіші сфери його дії. Метою даної статті є аналіз

основних проблем заперечення у сучасній французькій мові. Предметом дослідження є функціональні та модальні характеристики заперечних висловлювань у сучасній французькій мові. У відповідності до мети, до основних завдань статті видається можливим віднести наступні: відмежувати лінгвістичне розуміння категорії заперечення від логічного, розмежувати поняття граматичної категорії заперечення і комунікативної категорії заперечення, а також пояснити виникнення побічних, невласних засобів заперечення.

Серед теоретиків – як логіків, так і лінгвістів – закріпилася думка про те, що два заперечення взаємно гасять один одного, тому що два заперечення логічно дають два ствердження, подібно до того, як в математиці та фізиці мінус на мінус дає плюс. Тому іноді в деяких мовах у якості посиленого заперечення вживається подвійне заперечення. Якби така точка зору була правильною, слід було б завжди уникати речень, таких як *Personne ne savait rien*, оскільки воно містить потрібне заперечення, два з яких гасять один одне, а третє залишається. Однак, в дійсності ніхто ніби і не враховує кумулятивний характер заперечення і це є досить правильним з точки зору мовної логіки [2, с. 3].

Мова – це не математика, а мовне заперечення не можна зіставити з математичним знаком “-”, саме тому, на нашу думку, посилання на математичне правило про два мінуси є безпідставним. Однак, разом з тим, намагання деяких лінгвістів виправдати вживання подвійного заперечення не є задовільним. Ван Гінекен слушно критикує точку зору романістів, які називають вживання “*ne*” у французькій мові “частковим запереченням”. Зрозуміло, що подібне пояснення у всякому випадку не сприяє розумінню вживання або невживання двох заперечень, але пояснює, що запереченням керують не логічні процеси мовленнєвої діяльності, а вираження відчуття спротиву. На його думку, логічне та математичне розуміння заперечення, у відповідності до якого два заперечення взаємознищуються, отримало розповсюдження лише в кількох культурних центрах, але не пустило свої коріння в свідомості народу і, як наслідок, не знайшло свого вираження в мові [1].

Мова має свою логіку і в даному випадку її логіка має певні переваги. Якщо два заперечення дійсно стосуються одного й того самого поняття або одного й того самого слова, результат завжди буде ствердний. Це справедливо для усіх мов і може бути застосованим для таких виразів, як *sans aucun doute = avec plaisir*. Ці два заперечення, однак, гасять один одне, але не зовсім так, щоб результат був тотожним. Подвійне заперечення завжди буде слабшим. Психологічну причину тут слід шукати в тому, що непрямий шлях через два взаємознищуючих заперечення послаблює розумову енергію слухача і, крім того, передбачає певне коливання з боку мовця, яке є відсутнім в прямолінійному та відвертому виразі:

Il n'était pas sans être frappé ≠ Il était frappé

З іншого боку, якщо два або більше засобів заперечення стосуються різних слів, вони не справляють дії одне на одного. Тому результат може бути заперечним, наприклад:

On ne le voit nulle part

Це пояснюється тим, що багатократне заперечення у французькій мові стає звичайним тільки тоді, коли перший елемент – частка *ne* – має порівняно малу фонетичну вагу, а отже, вона легко сполучується з дієсловом. Під впливом сильних почуттів мовець хоче бути абсолютно впевненим у тому, що заперечний зміст речення буде сприйнято і тому він поєднує не тільки частку *ne* з дієсловом, але і вживає інші засоби заперечення. Мовець ніби нашаровує заперечення на ціле речення замість того, щоб зосередити заперечення на одному з його членів:

Elle ne savait que faire, ne parler à personne, pensait à rien et ne voulait pas qu'on pense à elle

Можна також сказати, що вживання заперечення стосовно одного з членів речення потребує більшого розумового напруження, оскільки мовець та слухач повинні пам'ятати про це заперечення протягом всього процесу мовлення. Значно легше повторювати заперечення кожного разу і, таким чином, надавати заперечного забарвлення всьому реченню [2, с. 5]. На думку О. Есперсена, вживання кумулятивного заперечення з логічної точки зору є нелогічним. Він вважає, що достатньо і одного заперечення, а два або три являють собою тільки прояв надлишковості, яка є зайвою в стилістичному плані як будь-який повтор у ствердному реченні (*все і вся*). Однак, в усьому іншому такий повтор є повністю виправданим. Нікому не спаде на думку заперечувати конструкцію

Je n'accepterai jamais, sans compter les circonstances, sans aucunes conditions ni à la Patrie, ni à l'étranger

Щоправда, тут є паузи, які на письмі позначаються комами, вони поділяють заперечні групи таким чином, що останні можуть сприйматися як самостійні речення. А ось у реченні *Il ne disait jamais rien* заперечення стосується одного речення. Особливим різновидом подвійного заперечення слід вважати явище, яке Дельбрюк називає “підхоплюючим запереченням”. Воно особливо часто зустрічається в тих випадках, коли після часток *ni... ni* або при наявності обмежуючого тиску, при вживанні звороту *ne... même pas*. Наприклад:

Je regardais ces deux amis perplexes, ni l'un ni l'autre ne savaient que faire. Il n'était pas au tout épuisé, il n'était même pas fatigué

Загальна історія заперечних висловлювань в романських мовах характеризується своєрідними коливаннями. Заперечний прислівник або частка часто буває слабонаголошеним або ненаголошеним взагалі, тому що якесь інше слово в реченні повинно нести сильний контрастний наголос. Коли від заперечення залишається тільки проклітичний склад, або навіть

один звук, воно стає дуже слабким та з’являється необхідність посилити його додаванням будь-якого додаткового слова. Це слово, в свою чергу, може бути зрозумілим як елемент, що виражає заперечення та може підпасти під такий самий процес, як первинне слово. Таким чином відбувається постійне чергування, послаблення та посилення. Це явище у поєднанні з подальшою тенденцією ставить заперечення на початку речення, де воно повністю може бути опущеним, веде до своєрідних наслідків, які ми можемо проілюструвати в самих загальних рисах на прикладі французької мови [6, с. 7]. У латинській мові, а слідом за нею і у французькій частка *ne*, яка, на думку О. Есперсена, з початку була прадавнім висловленням відрази (разом з її варіантом *te*), воно вироблялось переважно м’язами обличчя – а саме скороченням м’язів носа. Першим ступенем, таким чином, був наступний: *ne dico*. Це заперечення порівняно стійко зберігається, в основному, з декількома дієсловами (*nescio, nequeo, nolo*), а також з деякими займенниками та прислівниками. В усіх інших випадках *ne* сприймається як занадто слабке й посилюється додаванням слова *oenum* “одне”, в результаті виходить *non (ne-oenum)*. З плином часу *non* стає ненаголошеним й утворює старофранцузьке *nen*, пізніше *ne*, тобто фактично співпадає за вимовою з індоєвропейською говіркою (*non dico*). Форма *jeo ne di* збереглася в літературній французькій мові в декількох варіаціях: *je ne sais, je ne peux*, а також в розмовній *n’importe*, однак в цілому визнавалась необхідність посилити це заперечення (*je ne dis pas*). Згодом у розмовній французькій мові слабке *ne* зникає. І, нарешті, найпоширенішим варіантом на сьогодні є *je dis pas*.

Іноді форми заперечення представляють собою дещо “зовнішнє” стосовно основного змісту речення *Vous ne lui direz pas?* Виключення із питального речення форми *ne...pas* не відбилося б на його загальному змісті, тому що вона не характеризує зв’язки між членами речення як негативні:

Vous ne lui direz pas? = Vous lui direz?

Мовець нічого не констатує, він запитує. В такому випадку форма *ne...pas* використовується для передачі ставлення мовця до змісту самого питання і пов’язаному з ним змісту відповіді, що мається на увазі.

Тому серед категоріальних граматичних значень форм заперечення можна також виділити і ті, які характеризують ставлення мовця до змісту висловлювання. Їх можна назвати “експресивними”. Ці значення не є постійно категоріальними, тому що вони не відповідають основному значенню синтаксичної категорії заперечення. Сьогодні заперечення абсолютно справедливо виключають із галузі модальних відношень, оскільки граматичне заперечення, яке відноситься до об’єктивного змісту висловлювання не може передавати ставлення мовця до нього. Отже, синтаксична категорія заперечення має певний обсяг значень, що вклю-

чає заперечну та експресивну частини. Останні, відрізняючись високим ступенем абстрагованості, самі являють собою узагальнення цілого ряду менш абстрактних окремих граматичних значень. За такого розуміння модальності вже складно говорити про те, що вона характеризує ставлення мовця до змісту речення або до зв'язків, що ним передаються. Достатньо сказати, що, на думку В. Адмоні, оцінка цього змісту з точки зору його реальності має різну спрямованість, але в першу чергу позитивну, тобто ствердну або заперечну у вузькому значенні цього слова. Суто мовні факти дозволяють вважати, що ствердження та заперечення лежать в іншій площині, ніж, наприклад, такі безперечні модальні значення, як проблематичність, сумнівність і т. ін., про що, зокрема, свідчить те, що і в ствердному, і в заперечному реченні можуть рівнозначно виражатися проблематичність, сумнівність та категоричність. Дієслово, в свою чергу, також може змінюватися за відповідними способами. Відомо також, що в логіці підґрунтям для поділу суджень на заперечні та ствердні є не різниця в модальності, а різниця у якості суджень. Остання обставина не може не враховуватися при встановленні критеріїв розрізнення речень за їх модальністю [4]. Оскільки значення заперечення реалізуються тільки всередині синтаксичних зв'язків та базуються на індивідуальних значеннях окремих форм.

Таким чином, аналіз теоретичного матеріалу дозволяє зробити висновок про те, що у французькій мові поза контекстом та поза синтаксичних зв'язків всі випадки вживання форми заперечення відрізняються одна від одної своїм індивідуальним значенням. Основою для виокремлення цих значень є синтаксична багатофункціональність засобів заперечення. Категоріальні граматичні значення форм заперечення неоднорідні за своєю природою. В них виокремлюється, перш за все основне категоріальне значення заперечення, яке, як ми встигли побачити, полягає в тому, що ті чи інші синтаксичні зв'язки між членами речення за формою та змістом є заперечними. Саме тому, граматичне значення заперечення, яке реалізується в реченні повністю або частково граматичними формами, складає органічну частину його змісту.

Отже, перспектив у дослідження вбачаємо у виокремленні синтаксичних функцій, а разом з цим і категоріальних значень форм заперечення, які допоможуть представити постійні, узагальнені значення синтаксичної категорії заперечення.

Література:

1. Бондаренко В. М. Отрицание как логико-грамматическая категория / В. М. Бондаренко. – М. : Наука, 1983. – 212 с.
2. Есперсен Отто, Философия грамматики / Отто Есперсен. – Изд-во: Эдиториал УРСС; Серия: Лингвистическое наследие XX века, 2002 г. – 408 с.

3. Мокра О. М. Заперечення у сучасній французькій мові: структурно-семантичні та функціональні параметри: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10. 02. 05 “Романські мови” / О. М. Мокра. – Київ, 2006. – 20 с.
4. Панфилов В. З. Грамматика и логика / В. З. Панфилов. – М. : Изд. АН СССР, 1963. – 80 с.
5. Фахретдинов Р. М. Ситуации отрицания в текстах современных французских авторов: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук: 10. 02. 05 “Романские языки” / Р. М. Фахретдинов. – СПб., 1997. – 20 с.
6. Attal P. Deux niveaux de négation. La négation / P. Attal, C. Muller // *Langue française*. – 1984. – № 62. – P. 4–11.
7. Riegel M. Grammaire méthodique du français / M. Riegel, J.-C. Pellat, R. Rioul. – P. : Presses Universitaires de France, 2009. – 1107 p.